

مجله‌های علمی پژوهشی و مسأله داوری مقاله‌ها

اطلاعات
علوم و فناوری

فصلنامه علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا(چاپی) ۵۲۰۶-۱۷۳۵
شاپا(الکترونیکی) ۵۵۸۳-۲۰۰۸
نمایه در SCOPUS، LISA و ISC
<http://jst.irandoc.ac.ir>
دوره ۲۷ | شماره ۱ | ص ص ۱-۳
پانیز ۱۳۹۰

از هنگامی که نخستین مجله‌های علمی در قرن هفدهم آغاز به انتشار کردند، یکی از واکنش‌های معمول مخاطبان آنها، ارزیابی محتوای مقاله‌ها بود. به بیان دیگر، کیفیت مقاله‌های ارائه شده در مجله‌های علمی مهمترین معیار ارزیابی آنها به شمار می‌رفت. از آن زمان تاکنون، موضوع ارزیابی این گونه انتشارات علمی مورد توجه گسترده‌تر و جدی‌تر قرار گرفته و رویکردها و نیز الگوهای گوناگونی در این زمینه مطرح شده است. امروزه، مجله‌های علمی در چارچوب‌های رسمی ارزیابی و رتبه‌بندی قرار می‌گیرند و جایگاه علمی آنها در مقایسه با مجله‌های مشابه تعیین می‌شود. بسیاری از دانشمندان و پژوهشگران نیز حاصل کار خود (مقالات) را با توجه به رتبه و جایگاه مجله‌ها برای نشر به آنها می‌فرستند. هرچند که عناصر و عوامل گوناگونی در تعیین رتبه مجله‌های علمی نقش دارند (مانند ضریب تأثیر و ...)، به نظر می‌رسد آنچه که زمینه‌ساز تحقق رتبه (اعتبار) بالا برای این نشریات می‌شود «چگونگی و کیفیت داوری» مقاله‌ها برای نشر در آنهاست.

همان‌گونه که اشاره شد، سنت داوری مقاله‌ها از دیرباز مورد توجه مجله‌های علمی بوده است و این سنت در طول زمان به یک رویکرد علمی قانونمند و پذیرفته شده در سطح جهان تبدیل شده است. اکنون، هر مجله علمی برای اطمینان در کیفیت محتوای خود، مجموعه‌ای از متخصصان شامل اعضای هیأت تحریریه، سردبیر، داوران، ویراستاران، مدیران داخلی، و ... را در خدمت می‌گیرد. در این راستا، ارزیابی (داوری) مقاله‌ها یک الزام است. اگر چه همه مجله‌ها، کم و بیش در این زمینه همگام هستند و خط‌مشی ویژه خود را دارند، دو عامل «معیارهای داوری کیفی» و «چگونگی اعمال معیارهای داوری» نقش حیاتی در اطمینان از نشر یک مجله خوب دارند.

«معیارهای داوری» متفاوتی وجود دارند و هر مجله‌ای از مجموعه‌ای از آنها استفاده می‌کند. نقاط مشترک این معیارها بر روشمندی، تولید دانش و ارزشمندی یافته‌ها تأکید دارد. در عین حال، برخی معیارها، مانند زیربنای نظری پژوهش و استفاده درست از آن برای برداشت علمی از موضوع، همچنین توجه به دانش موجود که در قالب مرور پیشینه پژوهش مطرح می‌شود، جایگاه بسیار مهمی در داوری ارزشمندی یک مقاله دارند. اهمیت این دو معیار در آن است که خلأ یا شکاف پژوهش از دل آنها شناسایی می‌شود و مسأله پژوهشی بر مبنای آنها شکل می‌گیرد. تجربه نگارنده در سردبیری دو مجله علمی-پژوهشی و نیز داوری صدها مقاله در طول سال‌های گذشته حاکی از آن است که مقاله‌های فارسی در این زمینه از ضعف چشم‌گیر برخوردارند.

معیارهای دیگری که باز هم از اهمیت بالا در داوری مقاله‌ها برخوردار است عمق تحلیل‌ها و در نهایت، استنباط پژوهشگران از یافته‌های به‌دست آمده است. در این زمینه، بسیاری از مقاله‌ها، به‌ویژه آنهایی که برگرفته از پایان‌نامه هستند، ناتوان به‌نظر می‌رسند. داوران باید به این نکته مهم توجه کنند که حاصل انجام یک پژوهش چه بوده و نویسنده چگونه توانسته است تحلیل و برداشت خود را در راستای ارائه دانش نو و یا مطرح کردن مسأله نو پیاده کند.

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، عامل دوم در اطمینان از کیفیت یک مجله، «چگونگی اعمال معیارهای داوری» است. در این زمینه، سردبیر نقش اساسی در کنترل کار داوران دارد. در بعضی موارد، مشاهده می‌شود که برخی داوران به‌شکلی سطحی و تنها براساس سیاهه معیارهایی که در اختیار آنان قرار داده می‌شود (چه به‌شکل چاپی و یا الکترونیکی) عمل می‌کنند و به عمق معیارها و چگونگی پی‌بردن به این نکته که «تا چه اندازه و چگونه» نویسنده در اعمال معیارها تلاش کرده است، توجهی ندارند. چنانچه سردبیر بر چگونگی کار داوران نظارت نداشته باشد و فقط براساس نتایج داوری (براساس سیاهه معیارها) برای رد یا پذیرش مقاله‌ها اقدام کند، مجله مربوط دچار یک کج‌روی علمی خواهد شد و چه بسا مقاله‌های بی‌کیفیت به چاپ برسند و یا مقاله‌ای با کیفیت و ارزشمند از گردونه نشر خارج شود. سردبیران می‌توانند داوران را پس از یک دوره مشخص و براساس کار آنها، ارزیابی کنند و در مورد عدم ادامه کار آنهایی که سطحی عمل کرده‌اند، تصمیم‌گیری کنند.

شاید یکی از خطاهای مجله‌های علمی، ارائه سیاهه‌ای از معیارهای ارزیابی به داوران باشد که نشان‌دهنده ارزشمندی، اصیل بودن، کاربردی بودن، استحکام، و انسجام مقاله‌ها نباشد و داوران را به ارزیابی سطحی اقناع کند. در مقابل این رویکرد، برخی مجله‌ها فقط چند مقوله کلی (مانند ارزشمندی و نو بودن، اصالت، روشمندی تحقیق، تولید دانش نو، و اثربخشی) را بر

ارزیابی مقاله‌ها در اختیار داوران قرار می‌دهند و از آنها می‌خواهند که نظر خود را به شکل مشروح و مستدل درباره مقاله مطرح کنند. آنها از داوران می‌خواهند که دلایل خود را برای رد یا پذیرش (قطعی یا مشروط) مقاله، همراه با شواهد ارائه دهند.

هدف ضمنی داوری مقاله آن است که نویسندگان قضاوت ذهنی و شخصی (subjective judgment) را به فرایندی عینی و ملموس (objective judgment) تبدیل کنند. پیامدهای این رویکرد آن است که از بروز خطا در ارزیابی و نیز از اعمال سلیقه‌های شخصی پرهیز شود تا ضمن حفظ یکدستی و انسجام در ارزیابی، حرکت جامعه علمی به سوی تفکر منطقی و عینیت‌گرایی و دانش‌مداری تسهیل گردد.

کوتاه سخن آنکه، برای ارتقای کیفی مجله‌های علمی باید به مسأله داوری مقاله‌ها از نظر معیارها و نیز چگونگی انجام داوری جدی‌تر توجه کرد. داوران خود به آموزش نیاز دارند زیرا کار داوری اکنون بسیار جدی‌تر و گسترده‌تر شده است. برگزاری کارگاه‌های داوری، نظیر آنچه انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران در چند سال گذشته ارائه کرده است، می‌تواند دانش و مهارت داوران را در ارزیابی درست و اثربخش مقاله ارتقاء دهد. اعتبار مجله‌ها و حیثیت علمی داوران در گرو ارزیابی کیفی و درست و هدفمند است. فضای داوری باید پویا و بانشاط باشد، زیرا:

بخش اعظم دانش از طریق مقاله‌های علمی به جامعه و به نسل‌های آینده انتقال می‌یابد. مقاله‌های علمی در حقیقت واسطه‌ای هستند که دانش نو را به دانش پیشین مرتبط می‌سازد و بر پیکره آن می‌افزایند. هر مقاله علمی باید از ویژگی‌هایی برخوردار باشد تا بتوان آن را علمی و ارزشمند ارزیابی کرد. بر این اساس، ارزیابی مقاله‌های علمی، پیش و پس از نشر آنها، با کیفیت دانش ارتباط دارد.

رحمت‌الله فتاحی

سردبیر